

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כ, תשכ"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עיוני לשון בשירת התקופה הספרדית

(סיום)

הַפֵּץ 1 — שטף (נהר) ועלה על גדותיו

השורש פוץ בקל ובהפעיל משמעותו המקובלת היא "פיזור וזירוי". חורג מזה הוא הכתוב "יפוצו מעינותיך חוצה ברחובות פלגי מים" (משלי ה, טז). ואכן הבחין התרגום בכך. בשעה שבכתובים אחרים (לדוגמה: בראשית יא, ד; במדבר י, לה; יחזקאל מו, יח; תהלים סח, ב) תרגם "אתבדר", הנה כאן תרגם "נשפעון (שפע)". כמו התרגום כך גם רס"ג תרגם בכל הכתובים "תבדר", ואילו כאן תפיץ. אף בן ג'נאח (שרשים, פוץ) פירש במשלי מלשון פיץ. בתקופת ספרד נתחזק השימוש במשמעות הזאת אף מכוח הבניין הערבי המקביל אפאץ.

בקינה על ישר שנרצח מתאר אבן גבירול את גודל השבר באמרו:

וְכַמְעַט קָטַ וְתַבְּפִינָה אַבְנִים / וְכַמְעַט קָטַ תְּפוּצִינָה נְהָרוֹת

(רשב"ג, ח"א, עמ' 196, 83—84)

שיעורו: לא הבריות בלבד מבכים את מותו. אפילו אבנים עומדות לבכות, ודמעותיהן ישטפו ויזרמו כנהרות. בשיר אחר על הארמון והבוסתן מצייר המשורר את

---

1. בערבית افاض

פסלי האריות שבשפת ברכת המים, המשמשים כמזרקות,
זוה לשונו :

אֲשֶׁר קָרַבְּם כְּמַעֲיָנִים יְפוּצוֹן / עָלַי פִּיהֶם זְרָמִים כְּנִהָרִים

(שירמן, ח"א, עמ' 224, 20)

בשיר שלישי מתפאר רשב"ג בשירתו, והוא אומר על
נפשו :

וְאֵיכָה תַחַרְישׁ כִּיּוֹם לְהַפִּיץ / יְאֹר בּוֹ כָּל יְאֹר שָׁבַר צָמְאוּ . . .

וְלָשׁוֹן כְּחֶצֶץ בָּרַק יִלְהֵט / וַיְפִיץ כְּאֶפֶיק נַחַל בְּשׂוֹאוּ

(רשב"ג ח"א, עמ' 25—26 ; 29—30)

עניינו : כיצד גזרת שתיקה על עצמך, ואינך מעלה על
גדותיו את נחל שירתך, אשר כל היאורים האחרים שוברים
צמאם במימיו ; לשונו משולה לברק לזהט ולזרם מים, השוטפים
כאפיק העולה על גדותיו. וכך פירשו בו גם המהדירים.

באחד משירי ציון צופה ר' יהודה הלוי בחזון רוחו
את השתטחותו על המקום, שבו נגנזו הארון והלוחות :

אֲצַפֶּה לְעַבְרָם / וְאֶעֱטֶף בְּקַבְרָם / וְעֵינַי לְשַׁבְּרָם / יְפִיצוֹן נְהָרִים

(שירמן, ח"א, עמ' 499, 39—40)

על שבר הלוחות ימשכו עיניו דמעות כנהרות. יש
המגיהים יפרצו, אולם אין מקום להגהה, כיוון שהיא נוגדת
את המשקל.

במכתם מוסרי כותב ריה"ל :

עֲזוּב נְאֻוָּה וְחוּס עַל דָּל / עֵנַן עֵינָיו יְפִיצוֹן אוֹר

(ח' ברודי, דיואן ריה"ל, שירי חול, ספר שני, עמ' 298, 1—2)

שיעורו: חוס ורחם על העני, אשר עיניו שטופות
 גשמי דמעות (אור בהוראת „גשם“). ריה"ל פירש את הכתוב
 „יפיץ ענן אורו“ (איוב לו, יא) — יזרים גשם עננו, כדרך
 שפירשו בן ג'נאח (שרשים, פוץ). ולא המשוררים בלבד, אלא
 אף הרמב"ם השתמש בו כך ב"יד החזקה": „ואף על פי שהמים
 יתגברו ויפוצו מעל הגומא לחוץ“ (הלכות שבת טו, יז). בן-
 יהודה ובעלי המילונים של ימינו כללו אותה בחטיבה של
 „פיזור וזירו“.

צ ע י ר — קטן בשיעורו ובמידתו

צעיר אמור בעיקר בלשונו על מידת ימיו וגילו של
 אדם. „צעיר אני לימים“ (איוב לב, ו), „ורב יעבד צעיר“
 (בראשית כה, כג) וכיוצא. רעהו בערבית — צגיר —
 משמעו „קטן“, והוא חל על הכול: אדם, בעל-חיים ודומם.
 בתקופת ספרד התפשט שימושו בעברית גם על דוממים.
 ר' שמואל הנגיד השתמש בצעירה לגבי מידה:

וַיִּמָּה בְּצַע בְּיַדָּהּ הַגְּדוּלָּה / וַיִּלְךָ וְשׁוּב יִשְׁתָּה צְעִירָה

(ש' אברמסון, בן משלי, ת"א תשי"ט, סי' קנח)

וכן „בן משלי“, סי' תתרלה, והמהדיר וכן ירדן במילונו
 לשירת הנגיד (דיואן הנגיד, ירושלים תשכ"ו) הבינום כך.
 במכתם מוסרי יועץ הרשב"ג לאדם למדוד מומי אחרים
 לפי אמת-מידה של מומי עצמו:

וַעֲת תְּשׁוּר לְאִישׁ מוֹמִים עֲצוּמִים / יְהוּ עֵת תִּחְזָה מוֹמֵךְ צְעִירִים

(שירמן, שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים תשכ"ו, עמ' 169, 4)

דהיינו, מומים גדולים של אחרים יראו בעיניך קטנים,
כשתראה מומים שלך. ויפה פירש בו המהדיר "קטנים".
במשל על מידת השוויון, שנהג הבורא בבריותיו כולם
בעולם, אומר משורר אלמוני :

וְשׁוֹר יְצוּרֵי עוֹלָם עֲדוּרִים חַיִּים / אָדָם וּבְהֵמָה חַיּוֹת וּרְמָשִׁים
צְעִירֵמוֹ שׁוֹה לַכַּבִּיר שְׂבָהֶם / וְנִכְבָּדֵם הֵקֵשׁ לִירֹוד שְׂבָהֶם
(שם, עמ' 441, 45—48)

אלחריזי שר על הפרעוש קטן-המידות :

וְהוּא קָטָן צְעִיר יָמִים צְעִיר גּוֹף

(תחכמי, שער ד, מהד' י' טופרובסקי, עמ' 57)

צעיר גוף אינו אלא בעל גוף קטן.

בפתיחה הפיוטית לפירושו לתורה קובע הרמב"ן,
שחכמתו המעטה בתורה פחותה משיעור ביצת הנמלה לגבי
הגלגל העליון :

וּנְפִשֵׁי יוֹדְעֵת מְאֹד יְדִיעָה בְּרוּרָה,

שְׂאִין בִּיצַת הַנְּמָלָה כְּנֶגֶד הַגְּלִגֶל הָעֶלְיוֹן צְעִירָה

כְּאֲשֶׁר חֲכַמְתִּי קִטְנָה וְדַעְתִּי קִצְרָה

(פירושי התורה לרמב"ן, מהד' ח"ד שעזעל, ירושלים תשי"ט, הקדמה)

ואולי יש לפרש כך גם את המסופר בתלמוד (מגילה
ט ע"ב) על ע"ב זקנים, שתרגמו לתלמי המלך את תורת משה
והסכימו כולם לדעה אחת, כשתרגמו "את הארנבת" (ויקרא
יא, ו) — "צעירת הרגלים", כיוון שאשתו של תלמי ארנבת
היה שמה. צעירה יש להבינה קטנה. וכבר פירש רש"י: לפי
שידיה קצרות וקטנות מרגליה.

ב"לשוננו לעם" (קפ, אייר תשכ"ז, עמ' 201) ציינתי, כי משוררי ספרד השתמשו בלשון מדבר בהוראת בית־קברות. הדגמתי זאת בשלוש מובאות: שתיים מאבן־גבירול ואחת מאלחריזי. ולא אני בלבד הבנתי כך. קדמני ח' שירמן, שפירש מדבר בשתי מובאות הרשב"ג "בית־קברות", והדגיש, כי זהו כינוי המצוי בשירת ימי הביניים (שירמן, ח"א, עמ' 208, 13; שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים תשכ"ו, עמ' 10,99). אף על פי כן חלק עליי ש' אברמסון ("לשוננו לעם" קפג—קפד, עמ' 19) וטען, כי מדבר אינו קבר. והנה אגב קריאה בשירי משה בן עזרא מצאתי, שהמשורר השתמש במדבר במשמעות ברורה של בית־קברות. אף ברודי, גדול חוקרי השירה הספרדית ומפרש שירת הרמב"ע, קבע במפורש, שמדבר הוא בית־קברות. בקינתו על בן אחותו כותב הרמב"ע על קבורתו:

הַתְּבוֹר וְשֵׁאוֹ אֵיִשִׁים בְּכַתְּף / אֵלַי קָבַר וְאִם שְׁמֵשׁ בְּצֵאתוֹ

פְּקֻדוֹהוּ בְּיַד מְדַבֵּר וְאֶכֶן / בְּתוֹךְ בָּבוֹת וּבְלִבּוֹת חֲנוּתוֹ

(רמב"ע, סי' רכט, לא—לב)

כלומר: אמנם קברו את המת בבית־הקברות, אך לאמתו של דבר מקום קברו הוא בעיני ובלב (ציור מקובל בשירה הערבית, ובהשפעתה גם בשירתנו). ופירש בו המהדיר ברודי: ומדבר הוא בית הקברות.

בשיר אחר מספר המשורר, כיצד מגרשים ביום המוות את האדם ממעונו, וחבריו מובילים אותו לבית־הקברות ומתרחקים ממנו:

וְרָעוּ יַגְדֵּהוּ / לְמַדְבַּר יְרִיצוּהוּ / וְחִמְדוֹת מְצוֹנוֹתָיו / בְּזֶדֶךְ
מְקִיאֹתָיו

(רמב"ע, סי' רלה, קמג)

מובאה נוספת מן הרשב"ג מאשרת שימוש זה. בקינה
על מות שלמה בן משה הלוי כותב המשורר:

הִסְתַּהַר בָּא בְּבֵית סֹהַר וְנִהַר / וַיָּם נִקְבַּר בְּתוֹךְ מְדַבֵּר וְצִיָּה
(רשב"ג, ספר שישי, מילואים וו, עמ' 4, 6)

שיעורו: הנפטר, הדומה לסהר ביופיו, נכלא בבית־
סוהר (הקבר), והוא המשול לים ונהר נקבר בבית־הקברות.
בצד מדבר צירף הרשב"ג את הכינוי ציה. אף הרמב"ע השתמש
בכינויים מקבילים: ערבה, שממה וכיוצא (פירש לשירי חול
להרמב"ע, גי' יד)³. וכאן יש להעיר, כי ברודי בהערותיו
לביאליק־רבניצקי (ח"ג, ספר ג', עמ' 113) לא שלל פירוש
מדבר "קבר", אלא רמז, שלשון הרשב"ג "נקבר אבל לא
במדבר / כי אם בביתי ארוני" הוא עפ"י הכתוב "ויקבר
בביתו במדבר" (מלכים א' ב, לד).

---

3. השווה לשון הברכה: הרואה קברות גויים אומר "בושה אמכם
מאד, חפרה יולדתכם, הנה אחרית גויים מדבר, ציה וערבה" (תכלאל,
ירושלים, תרנ"ד, ח"א קעה, ב, עפ"י ברכות נח ע"ב).